

Állatalakú emberek és beszélő állatok

Zoomorfizmus, antropomorfizmus

Az antropomorfizmus (nem emberi dolgoknak emberi tulajdonságokkal való felruházása; emberi jellemző nem emberi lényekben) az a kommunikációs (nyelvi) jelenség, amikor az ember magához hasonlítja a világot. Ha azonban az ember is az állatvilág, az állatrendszeren része, akkor helyesebb lenne antropomorfizmus helyett zoomorfizmusról (állatalakúság) beszélni. Erre figyelmeztet Szilágyi N. Sándor: az antropomorfizmus terminussal „méltánytalanul és elméletileg megindokolhatatlanul kizárnánk az állatokat a viselkedők közül, pedig ők sokkal többen vannak, mint mi emberek”. Ezért az antropomorfizmus helyett a zoomorfizmust kifejezést ajánlja, értelemszerűen a zoomorfizmusba beleértve, annak egyik formájának tartva az antropomorfizmust (Szilágyi N. 1996: 86). Ennek alapján a ki-terjesztett zoomorfizmus minden állat-ember átmenet.

Különbséget mégis érdemes tenni. Zoomorfizmus: az állatalakúság, például isten megtestesítése állat alakjában, állatalakban való megjelenés, állattá változás. Tehát az a folyamat, amikor ember válik állatalakúvá, esetleg félig-meddig vagy egészen állatalakban jelenik meg. A jelenség egyes kirívó esetei akár úgy is tárgyalhatók, mint dezantropomorfizmus (nem emberi, az emberre nem hasonlító; emberi tulajdonságokkal nem rendelkező, emberi tulajdonságaitól megfosztott). Ide tartoznak az ember állatősei (állatelőzményei); a keveréklények (torz lények); állatok utánzása (állathangutánzás, állatutánzó tánc); állat-ember szexualitás (szodomizmus, bestialitás); az állat-ember rokonságok (hosszabb-rövidebb ideig állatalakban élő ember; állatvőlegény, állatmenyasszony; állatsógorok a magyar mesékben is), ennek végső állomása: átmenet ember-állat között (lélek-vándorlás).¹

Ha azonban nem ember (hanem pl. állat) viselkedik emberi módon, akkor mégis helyesebb az antropológizmus kifejezés. Ide soroljuk a minden nép folklórájában és irodalmában felbukkanó, emberhez hasonlatosan viselkedő, beszélő állatokat.

A tanulmány gondolatmenete a következő: Az antropológiai nyelvészeti, művészetantropológiai tanulmányban azokat a kulturális-művelődéstörténeti jelenségeket veszem sorra, amelyek állat-ember szoros kapcsolatát, átmeneteit mutatják. Azt kívánom megmutatni, hogy az állat-ember kapcsolat szerves, ter-

¹ A teljes rendszer: biomorfizmus (általában élőlények, pontosabban meg nem határozott élőlényekre vonatkozás), zoomorfizmus, antropomorfizmus, fitomorfizmus (növények megjelenítése, növényekre vonatkozás), poikilomorfizmus (élettelen dolgokra, tárgyra, készítményekre vonatkozás). Lehmann-Nitsche felosztási rendszerének magyar találós kérdésekre való vonatkoztatását l.: Vargha 1988, 2010.

mészetes, magától értetődő, föltehetőleg nagyon ősi jellegű, és folyamatosan jelen van a mindennapjainkban: 1. Az állat mint jelkép. 2. Zoomorfizmus: állat-ember kapcsolatok, átmenetek: állat és gyermek, az ember állatősei (eredetmítoszok), keveréklények (torz lények), állatok utánzása (állatutánzó tánc, állathangutánzás), állat-ember szexualitás (bestialitás, szodómia), állat-ember barátságok, rokonságok, lélekvándorlás. 3. Antropomorfizmus (kiterjesztett zoomorfizmus): emberi módra viselkedő állat, beszélő (író) állat. (a) Interanimális kommunikáció: állatok beszélnek egymás között, (b) interspeciális kommunikáció: az ember beszél az állatok nyelvét, kommunikál az állatokkal: utánzás, énekkel kommunikálás, beszéd az állatokhoz, vadgyermek, „beszélgetés” kedvencekkel; állat kommunikál az emberrel. 4. Állat és ember ősi közössége.

1. Az állat mint jelkép

Az ember az állatokhoz a legkorábbi időktől kezdve kapcsol szimbolikus (átvitt) jelentéseket. A természetben előforduló állatokat az ember folyamatosan fedezte fel (és a felfedezésnek még nincsen vége). A rejtőzködő állatok titokzatos képzeteket keltenek az emberben. Az ősember félelemmel, ugyanakkor csodálattal tekintett az állatokra. „A paleolit korszak barlangfestményeinek tanúsága szerint a vadászó közösségek kultikus életének középpontjában álltak a nagyvadak, különösen az őstulok, a vadló, a szarvas, a barlangi medve (pl. az altamirai barlangfestmények)” (Pál–Újvári 2001: 23). Az ember a kezdetektől igyekszik együtt élni, sőt barátkozni az állatokkal. „A háziasított haszonállatok termékenységét, szaporulatát szintén a természetfölötti erők beavatkozásával kívánták biztosítani, így a nomádok szakrális szertartásaiban is meghatározó szerepet játszott néhány állat, pl. a bika, a ló, a kos, a kecskebak. A totemizmus az ősnak gondolt állatot kultusz tárgyává teszi, és vallásos tiszteletben részesíti” (i. m. 23). Az egyes vallási rendszerekben kiemelt szerep jut az állatoknak. „A samanizmusban a sámánutazás segítőszellemei állat alakban jelennek meg (pl. sas, farkas, medve, holló), a sámánruha állat alakú fémdíszei ezekre utalnak [...] a görög mitológiában is gyakran jelennek meg az istenek állat alakban. Pl. Zeusz sas és bika; Poszeidón ló alakját öltötte magára; Pallasz Athéné ’bagolyszemű’, Héra ’tehén szemű’ jelzője az egyes állatokhoz kapcsolódó szimbolikus tartalmak istenekre való vonatkoztatását tanúsítják” (i. m. 23). Már a legkorábbi képzetekben megjelennek az állatokhoz kapcsolódó fantáziaképek. „Az állatkomponenst tartalmazó mitológiai keverék- és szörnylények szintén az egyes állatokhoz kapcsolódó jelképes tartalmakat hordozzák” (i. m. 23). Az állatös tudata tovább él. „A rómaiaknál a természeti népek totemizmusának nyomait is megtaláljuk: sok család felvette az ősenek tekintett állat nevét. Innen ered a címerállatok hagyománya” (i. m. 23). Az állatkultusz nyomokban megvan a mai világvallásokban is. „Isten állat alakban való megjelenését a zsidó és keresztény hit elutasítja, ugyanakkor a keresztény szimbolika újszövetségi eleme a Szentlélek – galamb/gerle, Jézus Krisztus – bárány/juh, hal megfeleltetés” (i. m. 23). A Biblia is utal az egykori állat-ember természetes együttélésére. „A paradicsomi létben az állatok közötti összhang e megelőző,

békés állapot, az aranykor jelképe. A teremtett világ egységét szimbolizálja Noé bárkája is, ahol az egész állatvilág képviselve van” (i. m. 23). Fontos felhívni a figyelmet arra a jelenségre, hogy Noé bárkájában az egész állatvilág az emberrel együtt összezárva békében együtt van.

2. Zoomorfizmus: állat-ember kapcsolatok, átmenetek

Az állattörténet a minden emberi kultúrában meglévő állatmítoszokból eredeztethető, ősi és univerzális műfaj. Állatmese (fabula), állatregény, állatfilm stb. műfajmegnevezéssel napjainkig élő, eleven műfaj mind a folklórban, mind az irodalomban, mind pedig a hagyományos és a modern (digitális) tömegkultúrában. Az állattörténetekben az állatok az emberekhez hasonlóan viselkednek: gondolkodnak, beszélnek, cselekszenek. A befogadó (történetmesélő, hallgató, olvasó) pedig nem csodálkozik ezen, hanem ezt a legtermészetesebb dolognak veszi. Az európai állatmesék forrásai indiai irodalmi gyűjteményekhez, kelet-európai szájhagyományhoz, az ezópuszi példagyűjteményekhez és középkori európai irodalmi hagyományokhoz (Róka regény) vezetnek el. A magyar népmesehagyomány állatmese-típusai: ezópuszi vagy tanító-mese (a tücsök és a hangya), gyermekmese (Kacor király), mondókamese (Icinke-picinke), valamint természetmagyarázó mese (Miért haragszik a kutya a macskára?), hangutánzó mese (Vadgalamb és a szarka, Ludak a tarlón) (Kovács 1977: 82–3). Számos további folklórműfaj is ide sorolható: párbeszédés gyermekjátékok (Hol jártál, báránykám?; Gyertek haza ludaim!) vagy például az állatalakban vagy állatalakot „megjelenítő” találós kérdések: „Száll a madár szárnya nékő, A fára ül lába nékő, Gyün egy kirá napkeletrő, Mind megeszi szája nékő. Mi az? (Hó és nap)” (Vargha 2010: 25).

Az állatmese, állatirodalom számos helyi változata, módosulása ellenére antropológiai (univerzális) élményt jelent. „A nevezetesebb népi állatmese-hagyományok (az óindiai, a közel-keleti, az ógörög, a latin, a szláv, az észak-európai, a közép-afrikai néger, az észak-amerikai néger, az indián) egyenként is bonyolult történeti változásokon mentek át, melyek feltárása eddig még nem történt meg” (Voigt 2014: 19).

Az emberi módra viselkedő állatok leginkább különös tulajdonsága az emberi gondolkodás és cselekvés mellett: a beszéd. Az állatszereplős történetekben az állatok embermódra beszélnek. A népmesék és irodalmi állattörténetek mellett más műfajokban is beszélnek az állatok. Ilyen például az állatalakban, de emberi hangon „megszólaló” találós kérdés: „*Fekete madárka vagyok, Fekete ruhába járok. Nincsen az a szent hely, A hun én nem járok. Nincsen az a szűz lány, Kive én nem hállok... Mi az? (bolha)*” (Vargha 2010: 25). Az egymással és emberrel beszélő állatok vicc alakjában is gyakoriak:

„Az elefánt és a kiséger együtt utazik a vonaton. Az elefántnak van jegye, a kiségernek nincs. Az elefánt látja, hogy jön a kalauz, ezért gyorsan bedugja a kiségeret a mellénye zsebébe. Azt mondja a kalauz: – Te elefánt! Én tudom, hogy a kiséger a legjobb barátod, és ti mindenhová együtt jártok, nincs itt ő vélet-

lenül? – Sajnos most nem tudott jönni – mondja az elefánt, és egy hatalmasat csap a mellénye zsebére – De a fényképe az itt van!”²

Az állatfilmek, rajzfilmek képileg is megjelenítették a beszélő állatokat. Az informatika korában pedig már nemcsak beszélhetnek, hanem írhatnak is állatok. Az interneten található blogot, könyvet „író” kedvenc (kutya, macska) is.

Állat és gyermek. A Föld minden gyermeke spontánul is közvetlen kapcsolatban van a körülötte lévő állatokkal, vonzódik hozzájuk, beszél hozzájuk, és az állatok többsége a gyermeket – a Felvidéken úgy mondják: *ameddig annak tejszaga van* – nem bántja. Az állatok és a gyermekek mély, ösztönös kapcsolatát jelzi, hogy az állatmese, állatirodalom a gyermekek egyik első és leginkább kedvelt műfaja. A műfajt a magyar irodalomban Fekete István állatregényei képviselik kiemelkedő színvonalon.

Az ember állatősei (eredetmítoszok). A népek eredetmítoszaik sokszor tartalmaznak állatősöket. Az egy-egy törzset jelképező állatot nevezzük totemnek (az algonkin indiánok nyelvéből vett szó), az ehhez kapcsolódó hiedelmek rendszere a totemizmus. A természeti népeknél megfigyelhető közös totemállat a közösség (törzs, nemzetség) őse, ezáltal egységének megtestesítője, gazdasági-kulturális javak adományozója, sőt halálképzetükben felbukkan a totemállathoz való visszatérés is. A totemizmus alapja tehát egy ősként tekintett állat vagy növény. Ennek egyik lélektani magyarázata a „közös rettegés”. Az egyes közösségek szoros kapcsolatot véltek fölfedezni az általuk ismert terület és annak valamely jellegzetes állatfaja között, részben függtek tőle, részben félték tőle, ezért megszemélyesítették, és szokásokkal, szertartásokkal tisztelték. A totemizmus jelensége a kőkorszakig visszavezethető, de a kutatók nem erősítették meg egységes rendszerként való megjelenését. A totemizmus „maradványai” a világvallásokban is felfedezhetők (Hahn 1980: 30–4). Az eredetmítoszok közül tehát sok az állatmítosz: „A 19. századi kutatás valamely hajdani »állat-tisztelet« nyomait fedezte fel bennük, és ezért az irodalom legkezdetére helyezte [...] Ma úgy látjuk, hogy az állatmítosz szoros rokonságban áll a kultúrhérosz-történetekkel és a trickstertörténetekkel, valamint általában az eredetmítoszokkal és eredetmondákkal. Legjellemzőbb formái a bozótdémon-történetek, az állatok ura történetek és általában az állatok átváltozásairól szóló átváltozás-mítoszok. A későbbi kifejtett irodalomban az állattá változó hősök, az állatattribútumokkal ellátott szereplők, a segítő állatok motívumai az állatmítoszokból erednek. Területileg a leggazdagabb a poláris népek, az amerikai indiánok és az afrikai őserdőlakó négek állatmítoszkincse” (Voigt 2014: 19–20). Az Árpádok totemöse az égi eredetű sas (turul). Pais Dezső szerint héjaféle vadászmadár lehetett (Erdélyi 2012: 261).

Keveréklények (torz lények). A világ minden részén a mesékben és az álmokban folyton felbukkanó keveréklények: félig állatok, félig emberek (sellők, vízi tündérek, szirének, avagy a kalandregényekben felbukkanó oroszlánemberek) ugyancsak ősi félelmekre, a félig-meddig ismert, rejtőzködő állatokra vagy talán valamiféle együttélésre, szimbiózisra is utalhatnak. (Vö. pl. Farkas 1982: 33–8,

² Az interneten található számos viccgűjtemény közül az idézett vicc forrása: <https://viccek24.hu/viccek/fenykep>.

179.) A keveréklények a következő kérdést vetik fel: vajon valamiféle ősi, tudatalatti (mert másként racionálisan meg nem magyarázható) félelmek megnyilvánulásai, esetleg pusztán fiktív mitológiai alakok, netalántán mégis ősi emlékek, vagy külső behatások eredményeként minden kultúrában megjelenő lények? Mivel az állatok esetleges „keveredésére” vannak példák, ezért ősi és jelenkori tapasztalat egyaránt lehet a keveréklények mögött. Másik oldalról vannak elemi félelmek az ismeretlen, főleg ismeretlen állatok iránt. Az ember szinte minden korban talált vagy találkozott fura élőlényekkel. Ezért elképzelhető, hogy ez rögzült a kollektív tudatalattiban. A keveréklények kérdése egy általános vagy antropológiai nyelvészeti kérdést is fölvet. A keveredés, vegyülés (kontamináció) azt jelenti, hogy két, egymástól független elem találkozik, egyesül, és egy másik princípiumot hoz létre. A kontamináció az egyik magyarázata a nyelveletkezésnek. A kontamináció a mai napig élő nyelvi mechanizmus, egyfajta absztrakció. A keveréklények is kontaminációk, tehát absztrakt képzelet szülöttei. Az absztrakció mindig konkrétumokból táplálkozik.

A fantasztikus keveréklény mesebeli lény, amely félig az ember, félig valamelyik állat vagy két állat jegyeit hordozza. Legismertebb keveréklények: bika-, kutya-, madár-, oroszlán-, skorpiófejű ember, illetve a szirének (félig asszony, félig hal vagy lúd), kentaurók (félig férfi, félig ló), a baziliszkusz, a griff, a sárkány, a kígyó különféle változatai, a (szárnyas) szfinx. Állat-állat: griff, amely óriási méretű, oroszlántestű, sasfejű és sasszárnyú madár; ördög: denevérszárnyú keveréklény; sárkány: szárnyas, karmos, gyakran többfejű képzeletbeli lény, a kígyó és a madár alakját egyesíti. Ember-állat: sellő, amely nő-hal keveréklény (az európai néphit mitikus figurája); szfinx: fekvő oroszlántesttel és uralkodói fejdísz viselő férfifejjel rendelkező élőlény (egyiptomi mitikus keveréklény); szirén: asszonyfejű, madártestű keveréklény (a görög kultúrában egyiptomi-elő-ázsiai hatásra jelenik meg a Kr. e. 8. században). Az állat-állat és az állat-ember keveredések valami nagyon ősi jelenségre, tapasztalatra vagy félelemre alapoznak. Nincs ez távol a ma egyik nagy kérdésétől: az állat és az ember genetikai manipulációjától, amelynek tekintélyes sci-fi irodalma van.

Állatok utánzása (állatutánzó tánc, állathangutánzás). Az utánzás (mímelés) gesztusa a nyelv és a kultúra kialakulásáig vezet vissza. Az állatutánzások múltba vesző, ma már inkább játékos formája: az állatutánzó tánc, az állatalakoskodás, álarcos játék. „A természeti népek rituális vagy mágikus célú táncaival szemben a magyar nyelvterületen élő állatutánzó táncok – az elhalványult mágikus elemeket tartalmazó rókatánc kivételével – játékos táncok, s formai megjelenésük az egyes állatok viselkedésének, ill. csoportos mozgásának analógiájára épül.” Például: szarkatánc, békátánc, darutánc, kígyótánc, kacsatánc (Maácz 1979: 89). A magyar folklórban ismert a medve-, ló-, kecske-, gólyaalakoskodás, de előfordul szarvas-, tehén-, ökör-, szamar-, disznó-, birka- és kutyaalakoskodás is. A néprajzosok az eredetét az európai kultúra kereszténység előtti rétegeiben keresik (Ujváry 1977: 80). Nyelvészeti szempontból kiemelt hely illeti meg az állathangutánzást. Az állathangutánzás lehet gyermeki játék (gyermekmondóka) is, de többnyire a háziállatokkal (esetleg más állatokkal) való (ún. interspeciális) kommunikációnak a része. (Lásd később.)

Állat-ember szexualitás (bestialitás, szodómia). Az állatokkal való közösülés nem ismeretlen a különböző kultúrákban. A legtöbb kultúrában elutasított, megvetett, aberrációnak tekintett, sőt bizonyos korszakokban büntetett cselekmény régi kulturális maradvány, nyomokban ma is felbukkan. A jelenséget korábban a latin eredetű *bestialitás* (állatiasság) kifejezéssel illették. A *szodómia* Szodoma város nevéből a bibliai történet nyomán elterjedt kifejezés. Jelentése: 'nemi eltévelyedés, állatokkal űzött fajtalanzkodás' (tágabb értelemben is használják sokféle szexuális tevékenységre). A szodómia a Biblia szerint a kánaániták (Lev 18,23), az egyiptomiak és a babiloniak körében is szokásos volt. Az Ószövetség szerint elkövetője az állattal együtt halállal bűnhődött érte (Kiv 22,18; Lev 20,15). A keresztény erkölcs szerint halálos, természetellenes bűn. VII. Sándor pápa azonban nem tartja külön megemléltendőnek a gyónásban (H. L. 1993–2010). A magyar néprajzban kevés adat van a szodómiára. Szentí Tíbor (1985: 295–6) és Vajda Mária (1988: 96–7) ír le néhány esetet. Ez utóbbi forrásban szerepel: „Az állatokkal való közösülés főként pásztorok között, elmebetegéknél, fiatal fiúknál, továbbá hosszú ideig frontszolgálatot teljesítő katonáknál fordult elő. A pásztoroknál az elzárt, rideg élet, a nő hiánya okozta a szodomizmust és főként fiatal korban, valamint az egész öregeknél” (Vajda 1988: 96–7). Talán a szodómiára utalhatnak olyan megnevezések, mint: *kácsanyikató*, *libanyomorító* (nem szótározott nyelvi adatok a kisfiú péniszére). Balázs (1994: 331–2) szerint ez föltehetőleg a gyermeki szodómiára való utalás lehet. A fölvetést talán erősíti, hogy a *nyíkat*, *nyekerget*, sőt *nyegget* (*nyaggat*), *nyektet* hasonló hangzású szavaknak a jelentésköre is hasonló: *rikat*, *nyafogtat*, *ráncigál*, *rángat*, *piszkál*, *babrál*, *rongál*. Szilágysági szóbeli adat is erősíti ezt: *nyeggető* (a kisfiú péniszé) és *nyeggeti a lányokat*.³

Állat-ember barátságok, rokonságok. Az állat-ember kapcsolatok régi képze: az állatsegítő. A képzet mélyén bizonyosan ott rejlik állat és ember egymásrautaltsága, barátsága, sőt talán a folyamatos házasítási (megszelídítési) kísérletezései is. A „hálás” és esetleg segítő állat motívumát tapasztalati példák is erősítik. Azzal, hogy az ember esetenként megment vagy fölnevel egy állatot, az adott állat és az ember között szoros kapcsolat alakul ki. (Kedvelt tematika az állatok különös, barátságos, hálás viselkedéséről készült videók megosztása a közösségi oldalakon.) Állatsegítő mesealak a táltos ló, a griffmadár és olyan állatok, amelyek hálából vagy segítség céljából csatlakoznak az emberhez: róka, macska, eger (emberi hangon ad hasznos tanácsokat) (Kovács 1977: 83–4). Az állatokkal való rokonság képze is megjelenik a folklórban. Ilyenek az állatsógorok. Cselekménye: elszegényedett gazdag ember (király) vadászat közben eltéved. Három lányát odaigéri egy-egy véka aranyért egy sasnak, medvének és hálnak, akik őt az erdőből kivezetik. Az állatok emberi alakban el is viszik a lányokat... (Kovács 1977: 84–5). Ugyancsak gyakori mesemotívum: állatvőlegény, állatmenyasszony. Vannak párhuzamai Kis-Azsiában, a görög mitológiában, a nyugat-európai népi hitvilágban. A magyar népmesékben a következő formákban bukkan fel az állattá változó ember: a menyasszony lehet macska, béka, gyík, róka, malac (vagy öregasszony); tündérlányok hatyúalakban; anyja könnyelmű kívánsága folytán

³ T. Á. (21 é.) közlése, Szilágyság.

a világra jött fiú kígyó, disznó, agár, csikó állatalakban; szegény emberek gyermekükké fogadják az első lelkes állatot, a sündisznót. Berze Nagy János szerint a képzetnek talán nyitjául is szolgálnak az állatszeretők. Az állatszeretők: elkárhozott, nyugodni nem tudó lelkek, akiket a szeretőjük csókkal vagy közöszlással válthat meg (Kovács 1977: 90).

Lélekvándorlás. A lélekvándorlás (vagy újraszületés, újjászületés, reinkarnáció) tanában „természetes” gondolat, hogy az állat és az ember „lelke” között átjárás van. Az újra- vagy újjászületés a buddhizmusban emberi, állati és egyéb formákban történhet. Az újjászületés függ a korábbi életek karmaitól (a test, a beszéd és a tudat általi cselekedetek). A jó karmák üdvösebb, míg a rossz karmák kevésbé üdvös újjászületést eredményeznek. A lélekvándorlás antropológiai nézet, amely szerint az ember (illetve általában az élőlények) lelke haláluk után bizonyos idő elteltével új (emberi vagy állati) testben ismételten megszületik. Egyes keleti vallások szerint az újjászületések sorozata, az úgynevezett szamszára (szanszára) mindaddig folytatódik, amíg az egyre tökéletesebb életek során az egyén meg nem szabadul a karmájától, és el nem éri a nirvána állapotát. Egyes természeti népeknek is vannak reinkarnációjellegű hiedelmek: például az eszkimók és ausztráliai bennszülöttek egyes csoportjainál.

A lélekvándorlás ma is elevenen élő voltát írja le Pajor László (2014: 141–2) egy jemeni eset kapcsán. A nemzetközi orvoscsoporthoz tagjai összejöttek beszélgetni. Megjelent az öreg indiai szemészorvos is. Elmaradhatatlan táskarádióját az asztalra tette, abból azonban előmászott egy svábbogár, amelyet a Fülöp-szigeteki nővér a papucsával agyoncsapott. Az indiai doktor rosszul lett, mert igazi lélekvándorlásban hívó, vegetáriánus indiaiként egy gyilkosság szemtanúja volt. „És ha a nagyapám lelke vándorolt a svábbogárba?” Nem lehetett vele vitatkozni, nem lehetett megvigasztalni. Kitámolygott, és többé nem jött a társaságba.

A lélekvándorlásnak sajátos, erdélyi környezetbe helyezett, folklórból táplálkozó, de fiktív ábrázolását adja Tamási Áron az úgynevezett csonka Jégtörő-trilógiában (Jégtörő Mátyás, Ragyog egy csillag). Már Féja Géza észreveszi ezt a különösséget: Tamási „a folklorisztikus hitet egyesítette a lélekvándorlás tanával...” (Féja 1970: 84). A tételes vallások naiv, népi megjelenítése mellett a Jégtörő-regényekbe a keleti filozófiákban meglévő panteizmust vagy lélekvándorlást is beleláthatjuk. A regényeket egy ősi, a mítoszokban is szereplő, népmesei alakban felbukkanó élményvilág (állatalakba költözés: avatár, metamorfózis, beszélő állat, segítő szellem) alapozza meg és köti össze. A regényben a földre kényszerült segítő szellem első avatárja (földi megtestesülése) bolha, majd metamorfózisai, különféle állatokban: pók, méh, szarka, gólya, fülesbagoly, sas, róka, (Bátor nevű) kutya; de lidérc, tűz és csillag is lesz egy-egy időre, és végül megtisztulva beköltözik az újszülött gyermekbe, Jégtörő Mátyásba, és annak óvó lelke lesz... Az állatalakba költözött szellem mintegy végigjárja a teremtmények láncolatát: előbb rovar, később madár, majd emlős (Balázs 2018: 302–19, megj. alatt).

3. Antropomorfizmus (kiterjesztett zoomorfizmus): emberi módra viselkedő állat, beszélő (író) állat

Az állatoknak nincs – emberi értelemben vett – nyelve, nyelvhasználat. Kommunikálni (jeleket adni) azonban tudnak. Az állatok „nyelve”, „beszéde” mégis szinte az egész emberiség számára elképzelhető jelenség. Az ember mindig erősen érdeklődik a más fajokkal való kapcsolatfelvétel iránt (Miklósi–Topál–Csányi 2003). Az ember kezdetektől fogva úgy „beszél” az állatokhoz, mintha értenék őt, és bizonyos esetekben az állatok válaszolnak is. Ezt a nyelvészetben etnolingvisztikai univerzáléknak, azaz antropológiai nyelvi egyetemlegességnek nevezzük. A hiedelem gyökerére Várkonyi (2009: 345) így világít rá: ez is nyoma annak, hogy valaha ember és állat értette (érthette) egymást, vagyis ez a hiedelem ősidőkbe nyúlik vissza. Ezt bizonyítani nyilván nem lehet. Állat-ember kapcsolatában a leglényegesebb különbséget a nyelvhasználatban látjuk. Az ember beszél, az állatok nem beszélnek. Van nemcsak ember-ember (interperszonális), hanem állat-állat (interanimális), sőt korlátozottan állatfajok (pl. kutya-macska közötti kommunikáció), és nyilvánvaló, hogy létezik ember-állat közötti (interspeciális) kommunikáció is. (Ha az embert is az állatok egy fajának tekintjük, akkor – akár csak az antropomorfizmus – zoomorfizmus esetében, az ember-állat, pl. ember-kutya kommunikáció ugyanolyan jelenség, mint a kutya-macska kommunikáció, vagyis interspeciális.)

3.1. Interanimális kommunikáció: állatok beszélnek egymás között

Az „állatok beszéde” jelenség a leggyakrabban az állatmesékben, fabulákban bukkan fel. Tapasztalati alapja van: az ember a kezdetektől tapasztalja, hogy az állatok valamiképpen kommunikálnak egymással, például úgy, hogy összehangolják a tevékenységüket. Hívják a párjukat vagy a kicsinyeiket, vészjelzéseket adnak le, jelzik a vadászterületüket, és olyasféle jelzéseik is vannak, amely a megelégedésnek, örömmel felel meg. Az antropológus Malinowski öncélú „fecsegésnek” vélte a madarak önfelelt csivitelését, és ehhez a viselkedéshez hasonlította az ember ugyancsak öncélú, különösebb jelentés nélküli (fatikus) társalgásait (Malinowski 1953; Balázs 1993). Ráadásul az állatok nemcsak fajtársaik között, hanem más fajokkal is képesek valamiféle kommunikációra: a madár például hangjával igyekszik elcsalni a macskát a fiókái közeléből. Az állatok kommunikációja azonban nem „beszéd”. Az ember fantáziájában viszont sokszor úgy jelenik meg, mint (bármilyen emberi nyelven elképzelhető) emberi beszéd. Ezt az antropomorfizmus teszi lehetővé. Az állatok kommunikációját az ember könnyedén a saját maga kommunikációjához hasonlítja. A mesékben, állatregényekben, állatfilmekben az állatok fajtársai, sőt idegen fajtársak közötti „emberi” beszéd valójában az emberi beszéd interpretációja. Az ember emberi tulajdonsággal ruházza fel az állatokat. Régi magyar kifejezés: *lelkes állat*. Azt jelenti: ’ember’. Kialakulását tekintve zoomorfizmus – az állathoz hasonlítja (egy fontos jelzővel bővítve) az embert. Persze ma már azt is értjük a *lelkes állat* kifejezésen: ’különlegesen értelmes állat’. Ez pedig antropo-

morfizmus: az állatot különleges (emberi) értelemmel ruházzuk fel. A filozofikus állatregényekre Orwell Állatfarm című regénye lehetne még példa.

3.2. Interspeciális kommunikáció: az ember beszél az állatok nyelvét, kommunikál az állatokkal

Utánzás. Folyamatos az ember próbálkozása, hogy kommunikáljon az állatokkal, hogy beszélje az állatok „nyelvét”. A kisgyerek folyamatosan beszél a háziállatokhoz. De az állattartó gazda is beszéddel irányítja az állatait. Az állatkertben is szölongatják az állatokat. A zoomorfizmus jelensége ez, amikor az ember hasonulni kíván az állathoz, fölveszi az állat egyik tulajdonságát. Az ember folyamatosan igyekszik utánózni az állatok hangját. A hangutánzás elemi jelenség (állítólag az állatok is képesek megtévesztés céljából más állat hangjának az utánzására). Az ember hangutánzó tevékenysége a nyelvekben a hangutánzó szavakban, kifejezésekben rögzül. Ezek egy része állathangutánzás. Az így keletkező szavakból gyakran lesznek gyermeknyelvi szavak, állathívó kifejezések, állatnevek, mondókák (indulatszó: állathívó és -űző kifejezés, hangutánzó ige, névszó – név, rigmus). Az állathangutánzás lehet állathívogató: az állat csalogatására, összegyűjtésére szolgáló mozdulatokkal, füttyjelekkel, egyéb hangjelzéssel kísért ismétlődő szó, szósor, szókapcsolat (sokszor ikerszó). A hangutánzó nyelvi elemek állatfajonként eltérnek egymástól. A hangutánzó szavak megfigyelt szabályszerűségei miatt egyesek nagy területen ismertek, másoknak viszont nyelvi és táji sajátosságaik is vannak. Egyes állathívogatók eurázsiai egyezéséből arra következtettek, hogy egykori ősi műveltségi hatásokra, kapcsolatokra utalnak. Az egyezések azonban fakadhatnak a hangutánzás elemi jellegéből is, ahogy például a gyermeknyelvi szavak esetében is kimutathatók távoli területek közötti hasonlóságok. Az állathangutánzó szavak és az állatok kicsinyeinek megnevezése gyakran azonos, ez azt mutatja, hogy a hangutánzásból állatnév, főleg állatok kicsinyeinek a neve válhat. A magyar *csikó* szó például ilyen hangutánzó eredetű (Földes 1977: 82). A környezetünkben élő szinte minden állattal kapcsolatos kommunikációra van példa a gyermekfolklorban. Például: *Apró tőrő, / Az lesz a jó, / Lub-lub-lub, / Udri-udri-udri* (pulyka), *Vau, vau, / Én ör-zöm a há-zat!* (kutya), *Kukuró, kukoro, / Ugorka, ugorka* (galamb) (Faragó–Fábián 1982: 195–203). Az állatok hangjának összehasonlító nyelvi utánzása is megfigyelhető a gyermekfolklorban (Faragó–Fábián 1982: 196):

A farkas: Au-u-u-ú, / Adós nekem ez a falu!

A kiskutya: Megadom, meg, meg, / Megadom, meg, meg!

A nagy kutya: Nem adom, nem, nem, / Nem adom, nem, nem!

Énekekkel kommunikálás. Az ének is kommunikáció, és nem pusztán zenei, hanem szövege kapcsán nyelvi is. A görög mitológiában Orpheusz énekével és zenéjével az emberek mellett az Alvilág uraira, halottakra, vadakra és növényekre is hatni tudott: „énekére meglágyultak a tigrisek, megindultak a kemény tölgyfák” (Trencsényi-Waldapfel 1976: 269).

Beszéd az állatokhoz. Assisi Szent Ferenc – középkorban Magyarországra is eljutott – két legendájában is felbukkan az állatokkal való beszéd: Szent Ferenc prédikál a madaraknak, és meggyőzi az embereket gyilkoló farkast. A „naiv költészettel átszőtt legendának talán a fordult farkasról szóló csoda a legjellemzőbb része: Az fordólt farkasról, ki Bódog Ferencnek miatta fordóla nagy szőléségre”. Az állatok nyelve, az állatok nyelvén való tudás persze izgatja az embereket. Ezt mutatja az „állatok nyelvét értő juhász” mese egyik motívuma: a szegény juhász megment egy kígyót a tűzből. A kígyó (vagy apja – újabb „emberi” motívum) hátlából azzal a képességgel ajándékozta meg a juhászt, hogy értse az állatok beszédét. Módszere: a szájába kígyókövet ad, vagy egy darabot a fehér kígyó húsából. Azzal a feltétellel kapja meg a tudást, hogyha azt bárkinek elárulja, meghal... (Kovács 1979: 707–8).

Vadgyermek. A Föld minden gyermeke spontánul is közvetlen kapcsolatban van a körülötte lévő állatokkal, vonzódik hozzájuk, beszél hozzájuk, és az állatok többsége a gyermeket nem bántja. Részben ehhez a jelenséghez fűződnek a kitett gyermek, a vadgyermek, a farkaskölyök vagy Maugli története: vagyis azok, amikor egy-egy elveszett vagy kitett gyereket az állatok neveltek fel. Am amíg például a Maugli Kipling fantáziájának a terméke, a Hansági-lápból felbukkanó, majd újra eltűnő Hany Istók történetének reális alapjai vannak. A forrásokból és a Rába, Répce, Ikva körüli falvakban elterjedt mondákból kiderül, hogy – az 1749-ben – egy beszélni nem tudó gyermeket találtak a határban (erdőben, mocsárban). A mondák még hozzáteszik: félig ember volt, félig hal, ujjai között úszóhártya feszült, főtt ételt nem evett, kígyókkal, békákkal táplálkozott (Faragó 1981: 1). Ezekre azonban nem utalnak a történeti anyagok. Hasonló esetek még napjainkban is előfordulnak. A gyámügyi szakemberek találtak rá egy fiúra, aki óvodás korában jobbára a kutyákkal élt, velük evett és ugatott, négyéves korában nem beszélt, de metakommunikációs készsége fejlett volt (Hajba 2011: 12). Talán az ő esetének folytatása: a kőszegi gyógypedagógiai intézménybe került hatévesen egy tatabányai kisfiú, aki addig a kutyákkal együtt lakott, csak gügyögni tudott – akkor tanították meg beszélni (Hajba 2010: 5).

„Beszélgetés” a kedvencekkel. Beszélgetni csak az ember tud, az állatok mindenfajta hangokkal, mozdulatokkal, magatartással közvetített információcserevel kommunikálnak. A családi állatok esetében „a gazdák túlnyomó többsége beszél a kutyájához, nagyjából úgy, ahogy a 2-3 éves gyerekekhez szoktunk. A kutyák pedig érdeklődve néznek, hallgatják a beszédet, és azután cselekszenek valamit, az egyik így, a másik amúgy. A gazda nem várja, hogy a kutyája válaszoljon, de azt elvárja, hogy megértse, és megköveteli, hogy úgy tegyen, ahogy mondta. A gazdák teóriája tehát az, hogy a kutyák megértik az emberi beszédet, vagy legalábbis annak egy részét. Ha ez az elképzelés nem lenne olyan általános, akkor valószínűleg nem beszélnék annyit a kedvenceinkhez” (Csányi 2012: 207). Az állatok egymás közötti kommunikációját pontos megfigyelések alapján Konrad Lorenz (1976, 1993) alaposan tanulmányozta, hangsúlyozottan az állat szemszögéből: „Kár, hogy nem tud beszélni, hiszen ért minden szót” (Lorenz 1993: 140). Megfigyelések szerint egy átlagos kutya legalább 30–40 szót megért, ráadásul „ők maguk is kitalálnak és értelemszerűen használnak egyszerűbb sza-

vakat. [...] külön hangja van a kérdésnek, a méltatlankodásnak, az idegen vagy az ismerős jelzésének, de ezek nem az állatoknál szokásos, öröklött kommunikációs jelek, hanem tanultak, [...] igyekeznek utánozni a beszédünket. Még hozzá célszerűen, a megértetés szándékával” (Csányi 2012: 207). „Az ugatás tulajdonképpen az ember tagolt beszédének az utánzása. Sok értelme még nincs, de már hasonlít” (Csányi 2013: 183). Ez a másik oldalról (az ember oldaláról) is hasonlóan működik, etológusok által végzett kísérletekben „mindenki jóval a véletlen szint felett találta el, hogy milyen szituációból származtak az ugatások” (Gácsi–Pongrácz 2006: 137). Ráadásul „a kutyák, ha figyelünk rájuk, maguk is kérdeznek. A kérdező információt vár. Ha reggel [...] megkérdezi, ki megy vele sétálni, a választ elfogadja. Nem tud beszélni, és a kérdése csak az én emberi, szociális megértésem keretében értelmezhető, de a megértés egyértelműen következik abból, ahogy ő a válasz után viselkedik” (Csányi 2012: 216). Elmondhatjuk tehát, hogy „a kutyákkal folytatott kommunikáció nem egyoldalú, nemcsak az ember mond, mutat, kér vagy kérdez valamit, hanem a kutyák is ezt teszik. A kommunikáció kétoldalú. A kutyák is igyekeznek a nekik fontos dolgokról számunkra érthető közléseket nyújtani” (Csányi 2012: 219). A családi állatokhoz való (interspeciális) beszéd a mindennapi kommunikáció szerves része. Horváth Krisztina (2018) megállapította, hogy az állatokkal való kommunikációra leginkább a rövid, tömondatok, az utasítás, parancs, kérdés; a megszólítás a jellemző; nincsenek vagy csak nagyon jelzésszerűek a leíró vagy narratív részek. Például:

Mi van, megfáradtál? Ennyi? Ennyi tellett? Macsesz! Még nincs a 10 perc, az biztos! Na, na. Elfáradtál, mi? Sok dolgod volt ma. Fáradt macska. Hm, nem? Nem. Jajj, te! Na gyere le! Gyere le, hadd szeretgesselek meg! Na miért, na. Jól van, na. Nagy macska. Te. Jajj, az vagy. Nagy tohonya dög. Az vagy bizony. Mutisd ki a fogad. Jól van. Szép cica. Na, a kezem nem játék. Te. Vérengző állat. Tappancs! Tappancs, tappancs, tappancs... (Horváth 2018: 283).

A szövegrészletből kiderül a sajátos, kisgyermekhez is hasonlóan szóló, szülői-nevelői hangnem, kedveskedő beszédmód: becéző-játékos (tegező formájú) megszólítás, tréfás feddés, tanító-nevelő szándékú utasítás, helyreigazítás, sok dicséret, ismétlés. Mindez tömondatokban, jól tagolható-ritmizálható egységekben, és sok indulatszó (mondatszó) használatával valósul meg. Több olyan kísérletről tudunk, ahol állatokat próbáltak megtanítani az emberi nyelvre vagy az emberi nyelvre jellemző kommunikációra, sikertelenül. Egyetlen állat sem tudta átlépni az absztrakciónak azt a szintjét, amely az emberi nyelv jellemzője, amely azt a bizonyos evolúciós „megugrást” jelentette, és elindította a kulturális evolúciót.

3.3. Interspeciális kommunikáció: az állat kommunikál az emberrel

Némely állat ösztönösen is tud kommunikálni az emberrel: gondoljunk csak a háziállatokra, amelyek minden eszközzel igyekeznek felhívni a gazdájuk figyelmét arra, hogy ideje lenne a táplálékukat odaadni. Olyan ritka példák is előfordulnak,

hogy egy-egy állat valamilyen vészjelzéssel megmenti egy ember életét. Sok példát tudnának mondani erre a jelenségre az állattartók. Egyes állatok megtaníthatók bizonyos jelzések vételére és adására, de ezek a jelzések soha nem állnak össze emberi értelemben vett beszéddé. Az ember képzeletében azonban léteznek beszélő állatok. Az irodalomban az állatszereplők emberi módra beszélnek. Tamási Áron Jégtörő Mátyás című regényében a sas végrendelet formájában mondja ki véleményét az emberről. A főszereplő, Mátyás elbizonytalanodik az újabb és újabb beszélő állatokon, rossz szellemet vél bennük, el akarja vágni a sas nyakát. Ekkor a sas ezt mondja:

Ne késlekedj, hanem vágd el a nyakamat, amit megadással ime lefektetek a lábad elé. Vágd el irgalom nélkül! De ha elvágtad, akkor menj, és vágd ki mind a fákat is a kertedből, tépd ki a virágokat, süsd meg a tüzet és égesd el a vizet, öld meg a méheidet, koncold fel a kutyádat és macskádat, pusztíts el minden állatot és növényt, de legjobb lesz, ha egyszerre felfordítod a világot a nappal, a holddal és a csillagokkal együtt. Mert amíg ezt meg nem teszed, addig szellem mindig és mindenben lesz!

Mátyás ekkor kiejtette kezéből a fejszét, és zokogni kezdett: *Bocsáss meg nekem...* (Tamási 1980: 125). Ebbe a jelenetbe, egy (lelkes) állat, a sas gondolataiba sűrítette bele Tamási Áron a mű legfontosabb gondolatait.

4. Állat és ember ősi közössége

Várkonyi Nándor (2009: 37–78) a csoportosan élő méheknél és hangyáknál keresi az értelem korai formáit. Feltételezi, hogy „az ember eredetileg benne élt a világot fenntartó nagy harmóniában, teljes közösségben a természettel. Tárgya volt a rendnek, mint a növény és az állat” (Várkonyi 2004: 401). Ez pedig benne van az ember „ősemlekezésében”. A világ minden részén fellelhető hasonló szövegek, motívumok (Paradicsom-mítosz, barátság az állatokkal, teremtés, bűnbeesés, vízözön) alapján Várkonyi feltételezi, hogy ezekben az emberiségnek valós, közös emlékei vannak leírva. Valamikori szerves együttélés a természettel (Paradicsom), az állatvilághoz való szoros kötődés (az értelem jelei az állatoknál, az állati múlt jelei az embernél). „Az alapok oly mélyre nyúlnak, hogy elvesznek tudatalatti világunkban” (Várkonyi 2009: 485). Az ősi ember a „paradicsomi tudás” által együtt élt a szelíd állatokkal. Nem „természetközelségben” élt, ahogy a tudomány terminusa állítja, hanem benne élt a természetben, kozmikus kapcsolatok közepette (Várkonyi 2009: 243). Az ősi letűnt, de vágyakban, emlékekben élő egyetemes világ: a Paradicsom, a harmónia világa. Ezért is él az emberben a sóvárgás az elveszett paradicsomi boldogság után. „Egyetemes hiedelem és mesemotívum, hogy a Paradicsomban (az ember) együtt élt az állatokkal, ismerte a természetüket, értette a beszédüket” (Várkonyi 2009: 345). Mindezt az általunk ismert történelem előtti időre teszi. „Tény, hogy az általunk ismert, történelmi idők kezdete óta az ember egyetlen vad növényt sem tudott megnevelni, egyetlen vad-

állatot sem háziállattá szelídíteni. [...] A mondák és mítoszok tisztában vannak a házínövények és állatok régi eredetével... [...] A mítoszok nyelvén ez annyit mond, hogy szelídítésük valamely magasabb tudás műve” (Várkonyi 2009: 254). Az elképzelés hibája, hogy ebben a történelem előtti korban az ember föltehetőleg még nem beszélt. Hasonló kommunikációja lehetett, mint az állatoknak. De talán ezért is „érthette” egymást állat és ember. A „régiben ember nem racionális lény volt, nem fogalmakat használt, hanem természeti lény, azért a természet nyelvén, azaz képekben beszélt” (Várkonyi 2009: 339). A paradicsom, az állatok és az ember harmonikus világának léte, emlékének nyomai felbukkannak Mircea Eliade, román folkloristánál is. A sámánok extázisba esése során az állatok hangjának utánzása kapcsán említi a paradicsommítoszokat. „A sámánok állathangutánzása, ami oly nagy hatást gyakorolt a megfigyelőkre, s amit az etnológusok oly gyakran ítélnék holmi kóros megszállottság megnyilvánulásának, valójában az állatok barátságának visszaszerzésére és következképp az őseredeti Paradicsom helyreállítására irányuló vágyat tükrözi” (Eliade 2006: 108). Féja Gézánál is visszacseng az aranykor, a paradicsom létének feltételezése: „Az antik kultúra és a folklór egyaránt sokat tudnak a 'aranykorról', midőn a létezők, az emberek és az állatok, de olykor a fák is értették egymás nyelvét” (Féja 1970: 84). Eliade a Paradicsom stabilan velünk élő képéből erre következtet: „A mítoszok, amelyek ezt az ideológiát alkotják, a lehető legszebbek és leggazdagabbak közé tartoznak: a Paradicsomról és a bukásról szólnak, az őseredeti emberi halhatatlanságáról és kapcsolatáról Istennel, a halál eredetéről és a szellem felfedezéséről...” (Eliade 2006: 108–9). A „beszélő” állatok képe, az embernek az állatokkal való kommunikációja, ennek régmúltba nyúló egyetemes (univerzális) műfajai az embert visszavezetik kialakulásának kezdeteihez.

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 1993. *Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Nyelvtudományi értekezések 137.)
- Balázs Géza 1994. Kácsanyikató, libanyomorító. *Magyar Nyelv* 90: 331–2.
- Balázs Géza 2018. *Folklórból stilizált világgép. Nyelv és stílus Tamási Áron csonka trilógiájában*. *Magyar Nyelv* 114: 302–319.
- Csányi Vilmos 2008. *Kis etológia*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 2012. *A kutyák szőrös gyerekek*. Libri Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 2013. *Segítség, kutyás lettem!* Libri Kiadó, Budapest.
- Eliade, Mircea 2006. *Mítoszok, álmok és misztériumok*. Cartaphilus, Budapest.
- Erdélyi István 2012. *Magyar őstörténeti minilexikon*. Cédrus–Napkút, Budapest.
- Faragó József és Fábián Imre (közéteszi) 1982. *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion, Bukarest.
- Faragó Sándor dr. 1981. *Mi lehet az igazság Hany Istók körül?* Rábaközi Múzeum, Kapuvár.
- Farkas Henrik 1982. *Legendák állatvilága*. Natura, Budapest.
- Féja Géza 1970. *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Földes László 1977. *Állathívogató*. 82. In: Ortutay Gyula főszerk. 1977.
- Gácsi Márta–Pongrácz Péter 2006. Kommunikáció a csoportban: kutya–ember csoport. In: Miklósi Ádám – Topál József (szerk.): *Kutyagondolatok nyomában*. Typotex, Budapest, 117–33.
- Hahn István 1980. *Istenek és népek*. 2. átdolgozott és bővített kiadás. Minerva, Budapest.

- H. L. 1993–2010. Bestialitás. In: Diós István (főszerkesztő) – Viczián János (szerkesztő): *Magyar katolikus lexikon*. I–XV. Szent István Társulat, Budapest. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/B/bestialit%C3%A1s.html>. (2018. május 21.)
- Horváth Krisztina 2018. Az interspecifikus kommunikáció szintaktikai jellegzetességeiről. In: Balázs Géza – Lengyel Klára (szerk.): *Grammatika és oktatás – időszerű kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*. Tanulmánykötet. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter (IKU) – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 277–86. (Magyar Szemiotikai Tanulmányok 41–42.)
- Kovács Ágnes 1977. Állatmese. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 82–3.
- Kovács Ágnes 1977. Állatsegítő. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 83–4.
- Kovács Ágnes 1977. Állatóságok. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 84–5.
- Kovács Ágnes 1977. Állatvőlegény, állatmenyasszony. 90. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 90.
- Kovács Ágnes 1979. Kakas tanácsa. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 707–8.
- Lorenz, Konrad 1976. *Salamon király gyűrüje*. 2. kiadás. Gondolat, Budapest.
- Lorenz, Konrad 1993. *Ember és kutya*. Katalizátor Iroda, Budapest.
- Maácz László 1977. Állatutánzó táncok. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 89.
- Malinowski, Bronislaw 1953. The problem of Meaning in primitive languages. In: Ogden, C. K. – Richards, I. A. (eds.): *The Meaning of Meaning*. New York, London.
- Miklósi Ádám – Topál József – Csányi Vilmos 2003. Kivel lehet még „beszélgetni”? – A fajok közötti kommunikáció problémája, különös tekintettel az ember-kutya kapcsolatra. *Magyar Tudomány* 8: 998.
- Ortutay Gyula főszerk. 1977. *Magyar néprajzi lexikon*. Első kötet. Akadémiai, Budapest.
- Ortutay Gyula főszerk. 1979. *Magyar néprajzi lexikon*. Második kötet. Akadémiai, Budapest.
- Pajor László 2014. *A műezzin hangja*. Szerzői kiadás, Szeged.
- Pál József – Újvári Edit 2001. *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Balassi Kiadó, Budapest. Forrás: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm (2018. május 21.)
- Szenti Tibor 1985. *Parasztvallomások. Gazdák emlékezése Vásárhelyről*. Gondolat, Budapest.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- Tamási Áron 1980. *Jégtörő Mátyás*. Szépirodalmi, Budapest.
- Trencsenyi-Waldapfel Imre 1976. *Görög regék*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest.
- Ujváry Zoltán 1977. Állatalakoskodás. In: Ortutay Gyula (főszerk.) 1977, 80.
- Vajda Mária 1988. *Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről*. Erdei Ferenc Művelődési Központ, Kecskemét.
- Vargha Katalin 1988. Források és rendszerezési javaslat a 19. századi magyar találósok antológiájához. In: Gulyás Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 13–57.
- Vargha Katalin (összeállította) 2010. *Magyar találós kérdések 19. századi antológiája*. Tinta, Budapest.
- Várkonyi Nándor, 2004. *Pergő évek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Várkonyi Nándor 2009. *Az elveszett paradicsom*. Második, javított kiadás. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Voigt Vilmos 2014. *A folklorisztika alapfogalmai*. Argumentum, Equinter, Budapest.

Egyéb idézett helyek:

- Hajba Ferenc 2010. Speciális iskola a léthatáron. *Népszabadság*, 2010. júl. 13. 5.
- Hajba Ferenc 2011. Farkas Berci stációi. *Népszabadság*, 2011. aug. 13. 12.

Balázs Géza
egyetemi tanár
ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék
PKE Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék

SUMMARY

*Balázs, Géza***Zoomorphic humans and talking beasts**

This paper in anthropological linguistics and the anthropology of art offers a cultural historical and linguistic systematization of phenomena pertaining to a close relationship between animals and humans, as well as transitional creatures. Its sections are as follows: 1. Animals as symbols. 2. Zoomorphism: animal-human relationships and transitions: animals and children, non-human forefathers of man (origin myths), hybrid creatures (freaks), imitation of animals (animal imitation dances, vocal mimicry of animals), animal-human sexuality (bestiality, sodomy), friendship/relationship of animals and humans, transmigration of souls. 3. Anthropomorphism (extended zoomorphism): animals behaving like humans, speaking (writing) animals. (a) Inter-animal communication: animal talks to animal, (b) Inter-species communication: man talks the language of animals, communicates with animals: mimicry, communication by singing, talk to the animals, wolf children, "conversation" with pets; animal communicates with human. 4. The ancient symbiosis of man and beast. The relationship between animals and humans is organic, natural, self-evident, ancient, and is continuously present in human culture, communication, and our everyday lives.

Keywords: anthropomorphism, zoomorphism, ethnolinguistic universals, animal/human transitions, hybrid creatures, the speech of animals, inter-animal/interspecies communication